

Oświecenie – powtórzenie wiadomości. Część 2

- [Wprowadzenie](#)
- [Przeczytaj](#)
- [Audiobook](#)
- [Sprawdź się](#)
- [Dla nauczyciela](#)

Bibliografia:

- Źródło: Franciszek Karpiński, *Przypomnienie dawnej miłości. Pieśń pasterska*, [w:] *Świat poprawiać – zuchwałę rzemiosło. Antologia poezji polskiego Oświecenia*, Kraków 2004, s. 275.
- Źródło: Tadeusz Boy-Żeleński, *Od tłumacza*, [w:] Jean-Jacques Rousseau, *Wyznania*, tłum. T. Boy-Żeleński, Warszawa 1931, s. 6–11.
- Źródło: Jan Kochanowski, *Pieśń V (Pieśń o spustoszeniu Podola)*, [w:] *Pieśni*, oprac. L. Szczerbicka-Ślęk, Wrocław 2008.
- Źródło: Franciszek Zabłocki, *Na uchwałę stu tysięcy wojska*, [w:] *Świat poprawiać – zuchwałę rzemiosło. Antologia poezji polskiego Oświecenia*, Kraków 2004, s. 414–415.
- Źródło: Stanisław Roszak, *Konflikt Franciszka Bohomolca z Ubaldo Mignonim w świetle korespondencji z 1752 roku*, „Wiek Oświecenia” 2010, s. 13–14.
- Źródło: *Faust*, tłum. Adam Pomorski.

- Źródło: Zbigniew Herbert, *Diabeł*.

Oświecenie – powtórzenie wiadomości. Część 2

Bernardo Bellotto, *Drezno widziane z prawego brzegu Łaby Augustów w kierunku mostu Augusta Fryderyka*, 1748

Źródło: Wikimedia Commons, domena publiczna.

” Stanisław Roszak

Konflikt Franciszka Bohomolca z Ubaldo Mignonim w świetle korespondencji z 1752 roku

Rok 1752 w historii kultury traktowany jest w sposób szczególny. Przez wielu historyków wskazywany był jako data startowa polskiego oświecenia. Przywoływano tu jako dowód przemian – powstanie zreformowanego Collegium Nobilium jezuitów w Warszawie, publikację pierwszego tomu *Zbioru rytmów*, czy ogłoszenie pochwały języka polskiego wygłoszonej przez Franciszka Bohomolca.

Źródło: Stanisław Roszak, *Konflikt Franciszka Bohomolca z Ubaldo Mignonim w świetle korespondencji z 1752 roku*, „Wiek Oświecenia” 2010, s. 13–14.

Epoka oświecenia rozwinęła się na gruncie ożywionych dyskusji naukowych i literackich. Jak pisze Stanisław Roszak, „ożywiona dyskusja intelektualna, spory

o charakterze programowym, filozoficznym czy literackim towarzyszyły Warszawie od samego początku działania zreformowanych szkół teatynów, pijarów i jezuitów, jak i przede wszystkim – od założenia Biblioteki braci Załuskich”. Józef Andrzej Załuski określił panującą w roku 1742 atmosferę, towarzyszącą narodzinom polskiej inteligencji, słowami: „Chwała Bogu, że się zaczyna zwadka między rozumnymi [...]”.

Twoje cele

- Powtórzysz wiadomości dotyczące literatury epoki oświecenia.
- Scharakteryzujesz dzieła literackie epoki oświecenia.
- Wskażesz cechy charakterystyczne twórczości polskich i zagranicznych twórców epoki oświecenia.

Przeczytaj

Literatura

Oprócz dominacji prozy, literatura epoki odznaczała się **dydaktyzmem** i moralizatorstwem. Mocna pozycja filozofii znalazła swoje odzwierciedlenie w nowym gatunku literackim, jakim była **powiastka filozoficzna**. Obok **nurtu klasycystycznego** współistniały dwa inne prądy – **rokoko** i **sentymentalizm**, aby pod koniec wieku doprowadzić do zjawisk typowych dla preromantyzmu (zainteresowanie poezją ludową, postawa buntu wobec świata spętanego konwenansem, „sztucznego”). Do najpopularniejszych gatunków literackich należały:

- **liryka** – [oda](#), pieśń, elegia
- **epika** – powiastka filozoficzna, powieść, esej, [poemat opisowy](#), [sielanka](#), [bajka](#), satyra
- **dramat** – komedia i tragedia klasycystyczna

W literaturze oświeceniowej istniała ścisła hierarchia gatunków: do najważniejszych, tzw. wysokich, należały gatunki przejęte ze starożytności, czyli epepeja, tragedia i oda; bajka, satyra i komedia były uznawane za gatunki niskie, dla których odpowiedni był język bardziej potoczny i humor.

Oświeceniowe zasady sztuki poetyckiej wyłożył w Polsce Franciszek Ksawery Dmochowski. Jego *Sztuka rymotwórcza* (1788) to poemat dydaktyczny nawiązujący do *Listu do Pizonów* Horacego, renesansowej poetyki Vidy, XVIII-wiecznej Pope'a, ale przede wszystkim do *Sztuki poetyckiej* Boileau. Poemat Dmochowskiego składa się z czterech pieśni, omawiających po kolei: 1) ogólne zasady, 2) mniejsze gatunki poetyckie, 3) tragedię, epepeję, komedię, 4) twórczość poszczególnych poetów.

Pisarze zagraniczni:

Daniel Defoe (ok. 1660–1731)

Angielski pisarz i publicysta, zwolennik racjonalizmu, liberalizmu i tolerancji religijnej, uważany za prekursora nowożytnej powieści realistycznej. Jego najgłośniejszą powieścią, mającą znaczący wpływ na literaturę europejską, są *Przypadki Robinsona Crusoe* (1719). Ta optymistyczna opowieść o walce samotnego bohatera z naturą była manifestacją wiary w ludzki rozum. Jej sugestywność i dramatyczna fabuła sprawiły, że stała się inspiracją dla wielu naśladowczych powieści, zwanych **robinsonadami** (charakterystyczny bohater: człowiek w starciu z naturą, który potrafi przetrwać w izolacji od innych ludzi). Ta i wcześniejsze powieści Defoe charakteryzują się tendencją moralizatorską, zręcznie jednak ukrytą za tematyką sensacyjno-obyczajową czy podróżniczo-przygodową. Autor *Robinsona Crusoe* był także cenionym publicystą, twórcą znakomitych reportaży i kronik satyrycznych.

Jonathan Swift (1667–1745)

Denis Diderot (1713–1784)

Gotthold Ephraim Lessing (1729–1781)

Pisarze polscy:

Franciszek Karpiński (1741–1825)

Wykształcony przez jezuitów (w kolegium w Stanisławowie i Akademii we Lwowie) poeta, miał się różnych zajęć, zanim został sekretarzem A.K. Czartoryskiego, któremu dedykował swój pierwszy zbiór poezji *Zabawki wierszem i przykłady obyczajne* (1780).

Twórczość Karpińskiego to najwybitniejszy przejaw **sentymentalizmu** w polskiej poezji oraz myśli teoretycznej. Najważniejsze były w niej przeżycia i uczucia osobiste, które należało wyrazić językiem prostym i naturalnym, bez nadmiernej retoryki i sztafażu mitologicznego. Zapewne dzięki temu zwłaszcza pieśni religijne i miłosne zyskały wkrótce wielką popularność, często stając się częścią folkloru (jak *Kiedy ranne wstają zorze*; *Wszystkie nasze codzienne sprawy*, *Bóg się rodzi*; *Laura i Filon*). Nazywany jest „śpiewakiem Justyny” ze względu na inny popularny utwór *Do Justyny. Tęskność na wiosnę*. Zestawia w nim na zasadzie kontrastu przeżycia wewnętrzne i emocje ze zjawiskami ze świata przyrody. Karpiński tworzył: sielanki, elegie (np. autobiograficzną – *Powrót z Warszawy na wieś*), erotyki stylizowane na ludowe (*Przypomnienie dawnej miłości*, *Pieśń pasterska do Zosi*), liryki patriotyczne i utwory dramatyczne. Po ostatnim rozbiórze Polski poeta porzuca twórczość liryczną. Powstaje jeszcze wybitna artystycznie elegia

Żale Sarmaty nad grobem Zygmunta Augusta, w której zrozpaczony poeta składa przy grobie ostatniego Jagiellona „niezdatną w tej dobie/ szablę, wesołość i nadzieję/ i tę lutnię biedną”.

Franciszek Dionizy Kniaźnin (1750–1807)

Stanisław Trembecki (ok. 1739–1812)

Julian Ursyn Niemcewicz (1757 lub 1758–1841)

Franciszek Zabłocki (1752–1821)

Oświecenie to także epoka rozwoju gatunków publicystycznych – dzieła należące do tych gatunków były zamieszczane w pierwszych ukazujących się regularnie czasopismach. Na ziemiach polskich były to: „Monitor” i „Zabawy Przyjemne i Pożyteczne”.

Do najwybitniejszych publicystów należeli:

Stanisław Konarski (1700–1773)

Pisarz polityczny, poeta i pedagog, w wieku 15 lat wstąpił do zakonu pijarów. Studiował i podróżował po Europie (Włochy, Francja, Niemcy, Austria), gdzie przyglądał się tamtejszemu szkolnictwu. Te doświadczenia przydały się, kiedy otwierał sławne później **Collegium Nobilium** (1740).

Jednym z jego pierwszych dzieł była rozprawa po łacinie *O poprawie wad wymowy* (1741), skierowana przeciw jezuickiej szkole wymowy. Przywiązując wielką wagę do teatru szkolnego, podjął się tłumaczenia sztuk Corneille’a, Woltera i Racine’a oraz napisał własną – *Tragedię Epaminondy*. Największym dziełem Konarskiego jest traktat ***O skutecznym rad sposobie*** (1760–1763), skierowany m.in. przeciwko „żrenicy wolności szlacheckiej” – *liberum veto*, zawierający projekt reformy sejmu. Pisany prostym, jasnym językiem, dzięki zastosowaniu środków literackich (alegorii, przenośni) oddziałuje również na emocje i wyobraźnię. Narracja jest urozmaicona anegdotami, cytataми, a także bezpośrednimi zwrotami do czytelnika.

Doceniony przez króla Stanisława Augusta, na którego obiadach czwartkowych bywał, otrzymał medal z napisem „*Sapere auso*” („temu, który odważył się być mądrym”, co wyrażne nawiązanie do Kantowskiej definicji oświecenia, cytowanej na początku tego rozdziału).

Hugo Kołłątaj (1750–1812)

Stanisław Staszic (1755–1826)

Pisarze i ich dzieła

Ignacy Krasicki (1735–1801)

„Książę poetów” pochodził ze zubożałej szlachty, wielkiego niegdyś rodu, spowinowaconego z Potockimi. Kiedy umarł jego ojciec, jako najstarszy (spośród siedmiorga rodzeństwa) syn Ignacy przeszedł pod opiekę Franciszka Salezego Potockiego; pobierał nauki w kolegium, a później w seminarium jezuickim, aby w wieku 24 lat przyjąć święcenia kapłańskie. Dzięki możnemu protektorowi mógł następnie udać się na studia teologiczne do Rzymu. Mając 28 lat został sekretarzem prymasa Łubieńskiego, a rok później – po wyborze Stanisława Augusta Poniatowskiego na króla – królewskim kapelanem i jednym z najbliższych współpracowników. Już w 1766 r. Krasicki otrzymał biskupstwo warmińskie, godność senatora i tytuł ksiązęcy. Po pierwszym rozbiore Polski jego biskupstwo znalazło się w granicach Prus, stąd biskup-poeta zaczął częściej bywać w Berlinie niż w Warszawie, stając się tym razem ulubieńcem króla Fryderyka Wielkiego. Co ciekawe, w tym okresie wydał w czasopiśmie „Zabawy Przyjemne i Pożyteczne” swój sławny *Hymn do miłości ojczyzny* (1774). W 1795 r. został arcybiskupem gnieźnieńskim. Umarł sześć lat później w Berlinie, skąd jego ciało zostało przeniesione do katedry gnieźnieńskiej w 1829 r.

Per Krafft Starszy, *Portret Ignacego Krasickiego*, ok. 1768

Źródło: Wikimedia Commons, domena publiczna.

Okresem najbardziej twórczym literacko były dla Krasickiego lata po pierwszym rozbiore Polski. Wydał wtedy wszystkie swoje najważniejsze utwory: [poematy](#) [heroikomiczne](#) – *Myszeida* (1775), naśmiewający się z wiary w legendarną śmierć króla

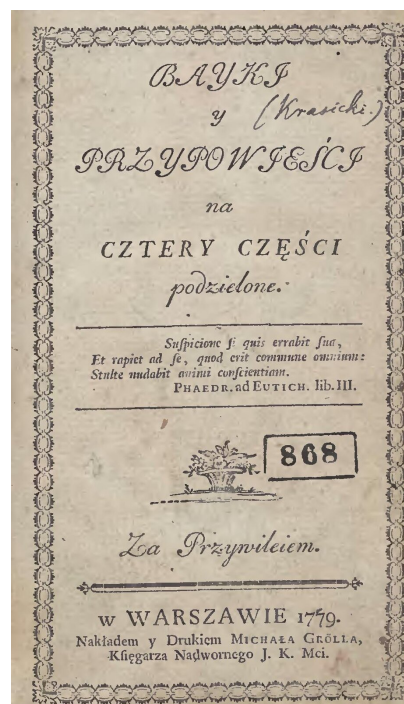
Popiela i skierowany przeciwko sarmatyzmowi, i *Monachomachię, czyli wojnę mnichów* (1778); **powieści** – *Mikołaja Doświadczyńskiego przypadki* (1776) i *Pan Podstoli* (1778); **Satyry** (1779) i **Bajki** (1779).

Bajki

Pierwszy zbiór bajek Krasickiego ukazał się w 1779 r. pt. *Bajki i przypowieści na cztery części podzielone*. Zawierał 106 bajek, w większości epigramatycznych i utwór wstępny – *Wstęp do bajek*. W 1802 r. (pośmiertnie) ukazał się drugi zbiór – *Bajki nowe* z 72 bajkami, tym razem głównie narracyjnymi.

„Bajki wam niosę, posłuchajcie, dzieci” – to czwarty wers każdej z trzech 4-wersowych zwrotek utworu *Do dzieci*. Jako utwór autotematyczny, w którym poeta podejmuje temat własnej twórczości, zasługuje na uwagę. Przytoczony zwrot do odbiorcy jest przewrotny. Bajki Krasickiego

bowiem nie były przeznaczone dla dziecięcego adresata. Trzy pierwsze wersy każdej zwrotki utworu stanowią charakterystykę „słuchaczy”, są przy tym zwrócone wprost do nich anaforycznie powtarzanym „wy”. Są to ci, którzy „wszystkie porzuciwszy względy/ Za cackiem bieczyć gotowi”, „których tylko niestatek żywiłem,/ Co się o fraszki uganiacie wspołem”, „którzy marne przybrawszy postaci,/ Baśniami ludzić umiecie współbraci,/ Baśniami, które umysł płochy kleci”. O ile dwie pierwsze zwrotki mogłyby być adresowane do małych słuchaczy (choć dziwiłby mimo wszystko ton zniecierpliwienia, przygany, wyraźnie negatywnej oceny, wyrażającej się w sformułowaniach o porzucaniu wszelkich względów, pogoń za błahostkami z powodu braku rozważliwych – „niestatku”), to już trzecia strofa nie dałaby się tak interpretować. Jest ona wyraźnie zwrócona do osób, które z rozmysłem wprowadzają bliźnich w błąd. Wydaje się, że narrator bajek nie ma zbyt wysokiego mniemania o swoich czytelnikach i zwraca się do nich w sposób nieco lekceważący, jakby mówił:

Bajki i przypowieści na cztery części podzielone, 1779, strona tytułowa

Źródło: Wikimedia Commons, domena publiczna.

nie jesteście gotowi do przyjęcia prawdy, jesteście jak dzieci goniące za błyskotkami, choć już powinniście z nich wyrosnąć – wobec tego daję wam to, czego oczekujecie.

Tematyka bajek Krasickiego jest różnorodna. Większość z nich zawiera pesymistyczny obraz ludzkich charakterów i obyczajów ukrytych pod zwierzęcą maską, wiele odnosi się do rzeczywistości politycznej. Są to nie tylko znane **Ptaszki w klatce**, gdzie zderzają się ze sobą racje starego i młodego czyżyka (młody, urodzony w klatce, chwali sobie wygodę; stary płacze po utraconej wolności). Wiele jest także gorzkich bajek, których morał można streścić: ostatnie słowo (racja) zawsze należy do silniejszego lub silniejszy zawsze znajdzie powód do na- paści na słabszego. Można to wiązać z doświadczeniem rozbiorów Polski. Najbardziej znana w tym nurcie jest bajka narracyjna **Przyjaciele**, z efektowną puentą: „Wśród serdecznych przyjaciół psy zająca zjadły” (tu oczywiście, oprócz racji silniejszego, pojawia się problem lenistwa i tchórzostwa pozornych „przyjaciół”). Ten sam motyw występuje w bajkach takich jak: *Orzeł i jastrząb*, *Lew i zwierzęta*, *Niedźwiedź i liszka*, *Kot i kogut*, *Pan i pies*, *Jagnię i wilcy*. W tym ostatnim utworze morał zostaje sformułowany na wstępie w pierwszym wersie: „Zawždy znajdzie przyczynę, kto zdobyczy pragnie”. W wielu bajkach pojawia się także motyw zgubności pychy i złej samooceny oraz skłonności do wiary w pochlebstwo, co najdobitniej widać w utworach *Szczur i kot*, *Baran dany na ofiarę*, *Gęsi*. Mniej dramatyczne konsekwencje powoduje próżność, czego przykładem są bajki: **Wilczki** (matka ostrzega młode, że jeśli będą się głośno spierać o wygląd futerka, znajdzie myśliwy i zabije), *Jastrząb i sokół* (pełen pychy jastrząb uchodzi ze szponów sokoła tylko dzięki poczuciu honoru tego ostatniego: „Szpecą sławę zwycięstwa mdłe nieprzyjacioły”). Kwestię czczych przechwałek, często niemających odzwierciedlenia w rzeczywistości, podsumowuje lew z bajki **Lew i zwierzęta**, zabierając głos w dyskusji „jaki przymiot w zwierzu doskonały”: „Według mnie ten najlepszy, co się najmniej chwali”. Kolejną przywarą, piętnowaną z pasją w bajkach księdza biskupa, jest głupota: pozwalająca, żeby ślepy wiodł kulawego (*Kulawy i ślepy*), sąsiedzi wyniszczali się w bezsensownych sporach sądowych (*Pieniacze*), naiwni byli wykorzystywani przez przebiegłego (*Wilki i owce*). Krasickiego razi też hipokryzja, wyśmiana w *Dewotce*, i krzykliwość, przeciwstawiona spokojnemu, cichemu działaniu w bajce *Potok i rzeka*. Stoicki umiar i poprzestawanie na małym chwali natomiast w *Grochu przy drodze* oraz w utworze *Komar i mucha*. Niewiele jest przykładów pozytywnego działania w bajkach. Jednym z bardziej optymistycznych utworów jest *Orzeł i sowa*, gdzie sowa

ostrzega orła przed myśliwym, choć królewski ptak wcześniej współczuł jej, że niedowidzi za dnia.

Wartość bajek podkreśla utwór kończący pierwszy tom, w którym na wędrującą bajkę napadają w lesie zbójcy: „A widząc, że ubrana bardzo podle była,/ Zdarli suknie – aż z bajki Prawda się odkryła” (*Koniec*).

Pieśni – narodowe hymny z okresu oświecenia

Ignacy Krasicki, *Hymn do miłości ojczyzny („Święta miłości kochanej ojczyzny”)* – początkowo wiersz zamieszczony w poemacie heroikomicznym Myszeida, w 1774 r. ogłoszony anonimowo w „*Zabawach Przyjemnych i Pożytecznych*”. Jest pierwszym polskim utworem wyraźnie łączącym patriotyzm z ofiarą i cierpieniem, nobilitującym atrybuty niewoli („więzy”, „pęta”). W Szkole Rycerskiej traktowany jak hymn narodowy, w XIX w. doczekał się muzyki skomponowanej przez Józefa Elsnera (1830).

Józef Wybicki, *Mazurek Dąbrowskiego („Jeszcze Polska nie zginęła”)* – napisany jako Pieśń legionów polskich we Włoszech w 1797 r. dla uświetnienia uroczystości pożegnania legionistów, wtedy też odśpiewany na podlaską melodię ludową zbliżoną do mazurka. Po raz pierwszy został ogłoszony w gazetce legionowej w Mantui w 1799 r. Niemal natychmiast pieśń zaczęła rozpowszechniać się w kraju. W okresie powstania listopadowego zyskała rangę hymnu narodowego, oficjalnie potwierdzoną w niepodległej Polsce w 1927 r., a w 1948 r. zatwierdzoną urzędowo przez władze PRL.

Alojzy Feliński, *Hymn na rocznicę ogłoszenia Królestwa Polskiego... („Boże, coś Polskę przez tak liczne wieki”)* – opublikowany w „Pamiętniku Warszawskim” w 1816 r., wydany osobno w Krakowie w 1818 r. pt. *Pieśń narodowa za pomyślność króla*, z muzyką J. Kaszewskiego. Wzorowana na angielskim hymnie *God save the King*, związana była z osobą Aleksandra I. Refren brzmiał: „Przed tve oblicze zanosim błaganie,/ naszego króla zachowaj nam, Panie”. W czasie powstania listopadowego został zmieniony na: „naszą ojczyznę racz nam wrócić, Panie”. Rangę hymnu narodowego z melodią pieśni maryjnej („Serdeczna Matko...”) zyskał w okresie manifestacji przed powstaniem styczniowym. Do dziś śpiewany w kościołach, z ponownie zmienionym refrenem.

Teatr – „świecka kazalnica”

Oświecenie to ostatni okres istnienia świetnego teatru dworskiego, rozkwitu zreformowanego teatru szkolnego, a zarazem początek inspirowanej przez króla sceny narodowej (otwartej w 1765 r.). Ogromne znaczenie dla jej rozwoju miał Wojciech Bogusławski – „ojciec narodowego teatru”, „założyciel opery polskiej”, aktor, reżyser i autor. Jako dyrektor teatru narodowego doprowadził do jego rozkwitu, zapoczątkowując wiele nowości. W 1811 r. założył przy teatrze Szkołę Dramatyczną. Był autorem ok. 80 utworów, z czego wiele to przeróbki. Wprowadził na polską scenę sztuki Szekspira. Z największą pasją poświęcił się stworzeniu teatru operowego, dla którego napisał swoje najbardziej znane dzieło – operę komiczną ***Cud mniemany, czyli Krakowiacy i Górale*** (1794). Jako reżyser wystawił *Czarodziejski flet* Mozarta (1802).

Scena z opery *Cud mniemany, czyli Krakowiacy i Górale*. Teatr Wojska Polskiego w Łodzi w 1946 roku pod dyrekcją Leona Schillera

Źródło: Wikimedia Commons, domena publiczna.

Kontynuacje i nawiązania

Literatura

- W. Berent, *Pustelnik* (esej o F. Karpińskim)

- L. Siemieński, *Ogrody i poeci* (opowiadanie o schyłku życia Trembeckiego)
- J. Lechoń, *Kniaźnin i żołnierz*
- M. Pawlikowska-Jasnorzewska, *Laura i Filon*
- K.I. Gałczyński, *Grób Krasickiego*
- Cz. Miłosz, *Zakłęcie; Do Jonathana Swifta*
- Z. Herbert, *Wilk i owieczka*
- M. Jastrun, *W Puławach*
- E. Stachniak, *Ogród Afrodyty* (powieść o Zofii Potockiej – właścicielce Sofiówki)
- „Kuźnica” – tygodnik społeczno-literacki (1945–1950), skierowany do „postępowej, lewicowej inteligencji”, nawiązujący do tradycji Kuźnicy Kołłątajowskiej (tytuł zaproponowany przez poetę M. Jastruna)
- R. Brandstaetter, *Król i aktor* (1952; sztuka o W. Bogusławskim)

Słownik

bajka

gatunek epicki obejmujący krótkie utwory o charakterze moralizatorskim i dydaktycznym, pełniące także funkcję ludyczną. Treść dydaktyczna bajki zawarta jest w morale, sformułowanym na początku lub na końcu utworu. Podstawowymi odmianami bajki są: bajka epigramatyczna i bajka narracyjna. Pierwsza z wymienionych jest zwięzła, ma zwartą kompozycję, jedynie szkicuje sytuację lub zdarzenie, kończy się błyskotliwą puentą. Za twórcę bajki epigramatycznej uważa się starożytnego poetę greckiego Ezopa (VI w. p.n.e.). Bajki narracyjne pisał natomiast XVII-wieczny poeta francuski – Jean de La Fontaine. Bajka narracyjna jest bardziej rozbudowana, zawiera prostą fabułę, przybiera formę krótkiej wierszowanej noweli

farsa

odmiana komedii, charakteryzująca się lekkością, bez troską, konwencjonalnością oraz raczej niewyszukaną treścią, obfitującą w nagłe zwroty akcji, komplikacje i humor (prosty, wynikający z sytuacji); pełni przede wszystkim funkcję ludyczną (rozrywkową)

komizm

kategoria estetyczna podstawowa dla komedii, występująca w kilku odmianach:

- komizm sytuacyjny – polega na zabawnych nieporozumieniach, zamianie ról (*qui pro quo*), niespodziewanych zwrotach akcji, śmieszności zdarzeń;
- komizm postaci – polega na uwydatnieniu zabawnych, charakterystycznych cech bohaterów;
- komizm słowny – polega na grze słownej, śmiesznych zestawieniach słów, wykorzystaniu pomyłek językowych czy podobieństwa słów przy całkowicie innym ich znaczeniu

libertynizm

(łac. *libertinus* – wyzwolony) – wolnomyślicielstwo, związane zwykle z ateizmem; brak wiary w zasady i autorytety moralne, kierowanie się w życiu epikurejską zasadą przyjemności. Najsławniejsi libertyni XVIII w. to uwodziciel i oszust Casanova oraz skandalista markiz de Sade (od jego nazwiska pochodzi określenie „sadyzm”)

materializm

stanowisko filozoficzne, według którego jedynie istniejącym, samoistnym bytem jest materia: cielesne, przyrodnicze, niezniszczalne tworzywo świata. Elementy tej myśli występują w starożytnej filozofii greckiej (Demokryt z Abdery). Została wyraźnie sformułowana na przełomie XVII i XVIII w., m.in. przez Hobbesa i Helvetiusa. Uznawali oni świat za mechanizm, który można wyjaśnić za pomocą fizycznych praw mechaniki (tzw. materializm mechanistyczny)

obiady czwartkowe

zwane też uczonymi – od ok. 1770 do pocz. lat 80. cotygodniowe spotkania przy stole na Zamku Królewskim albo w Łazienkach elity intelektualnej skupionej wokół króla. Uczestniczyli w nich m.in. A. Naruszewicz, I. Krasicki, S. Trembecki, S. Konarski, J. Wybicki, przed zerwaniem z dworem także A.K. Czartoryski. Czytane na „czwartkach” utwory drukowano często w „Zabawach Przyjemnych

i Pożytecznych”. Zebrani byli zwolennikami klasycyzmu, ich szczególnym patronem został Horacy

oda

główny gatunek liryczny oświecenia, przeznaczony do wyrażania wzniosłych uczuć, gniewu, entuzjazmu, miłości, a także refleksji filozoficznych za pomocą środków retorycznych, powodujących poczucie dystansu wobec tematu.

Wywodzi się z greckiej liryki chóralnej. Ody pisywał Rousseau (*Do pokoju oda*, *Oda do Fortuny*), w Polsce Adam Naruszewicz. Inny charakter miały ody anakreontyczne, zbliżone do dworskiej poezji rokokowej, czułościowe, zmysłowe, np. Naruszewicza *Na sanie księżnej Czartoryskiej*

paszkwil

utwór zazwyczaj anonimowy, którego celem jest ośmieszenie i skompromitowanie jakiejś osoby, najczęściej znanej; narzędzie satyry politycznej

poemat heroikomiczny

gatunek epicki, polegający na parodii eposu bohaterskiego (heroicznego). Efekt komiczny osiąga dzięki zderzeniu wysokiego stylu narracji z niską, błahą tematyką. Powstał już w literaturze starożytnej (*Batrachomyomachia* – wojna żab z myszami, V w. p.n.e.), rozwijał się w XVI-XVIII w. Do najbardziej znanych poematów heroikomicznych należą: *Dziewica orleańska* Woltera, *Porwany lok* Pope’a, a w Polsce – *Monachomachia*, *Antymonachomachia* i *Myszeida* Krasickiego. Znajdowały się w nich zwykle treści satyryczne, skierowane pod adresem ówczesnego społeczeństwa

poemat opisowy

dłuższy utwór wierszowany, oparty na opisach, o tematyce przyrodniczej, rolniczej, krajobrazowej czy krajoznawczej. Opisom towarzyszy na ogół cel dydaktyczny, refleksja filozoficzna lub intencja pochwalna (panegiryczna). Przykładem takiego poematu starożytnego są *Georgiki* Wergiliusza; najważniejsze realizacje gatunku w epoce oświecenia to: *Ogrody* Delille’a, *Pory roku* Thomsona, a w Polsce – *Sofiówka* Trembeckiego i *Ziemiaństwo polskie* Koźmiana

powiastka filozoficzna

utwór epicki prozą, mający na celu przedstawienie w sposób obrazowy, za pomocą fabuły czy anegdoty, jakiegoś poglądu lub idei. Gatunek powstał w oświeceniu i był sposobem na popularyzację racjonalizmu, a także narzędziem satyry społeczno-obyczajowej i politycznej. Wszystkie elementy świata przedstawionego stanowią jedynie pretekst do „przemycenia” myśli filozoficznych czy prawd moralnych. Najbardziej znane realizacje to: *Kandyd* Woltera oraz *Kubuś Fatalista i jego pan* Diderota

preromantyzm

zespół tendencji w kulturze europejskiej 2 połowy XVIII i początku XIX wieku, przygotowujących nadejście romantyzmu, będących wyrazem odmiennego od założeń klasycyzmu pojmowania zadań i istoty sztuki (także literatury); tendencje te wiązały się z dostrzeżeniem swoistości języka poetyckiego, uznaniem subiektywno-intuicyjnego charakteru smaku estetycznego, pojawieniem się pojęć wyobraźni, geniuszu, oryginalności, odstępowaniem od sztywnych reguł twórczości, rozwojem ewolucyjnych koncepcji sztuki i zainteresowaniem twórczością ludową jako pierwszym etapem rozwoju twórczości artystycznej; literatura preromantyczna wprowadziła bohatera wyobcowanego ze świata, a w opisach stanów psychicznych i przyrody – nastrojowość i malowniczość

sentymentalizm

prąd kulturowy i literacki okresu oświecenia, opozycyjny wobec klasycyzmu. Przekonaniu o porządku i harmonii świata przeciwstawił wizję kryzysu współczesnej cywilizacji, pełnej napięć i konfliktów. Przyczyną takiej sytuacji miało być odejście człowieka od natury. Przedstawiciele sentymentalizmu wierzyli jednak w możliwość powrotu do pierwotnej czystości i szczęścia, bo byli przekonani, że jednostka ludzka jest z natury dobra, a tylko społeczeństwo na skutek nieodpowiedniego oddziaływania wypacza jej charakter. Źródłem twórczości jest według nich przeżycie wewnętrzne, a najwyższymi wartościami godnymi uwiecznienia w sztuce są uczucia rodzinne, przyjaźń i miłość. Sentymentalizm stworzył nowy typ bohatera – pochodzącego z warstw niższych, czulego i wrażliwego, wprowadził obserwację psychologiczną i opisy przyrody współgrające lub kontrastujące z przeżyciami bohatera, stawiał na prostotę

języka, śpiewność i melodyjność poezji. W Polsce najwybitniejszym przedstawicielem nurtu był F. Karpiński

sielanka

gatunek charakterystyczny dla sentymentalizmu, wywodzący się z poezji greckiej (Teokryt) i rzymskiej (Wergiliusz, opiewający życie pasterzy w idealnej krainie – Arkadii). W XVIII w. pod tą nazwą mogły się kryć różne utwory, które łączył tzw. kostium pasterski. Najczęstszą postacią sielanki w oświeceniu była sielanka dworska lub erotyczna (opisy zabaw, o funkcji rozrywkowej). Sentymentalizm nadał gatunkowi bardziej liryczny charakter, stworzył czułego bohatera przedstawianego na tle sielskiego krajobrazu, czemu towarzyszyły obserwacje folklorystyczne czy obyczajowe. W Polsce sielanka sentymentalna bliska była F. Karpińskiemu i F.D. Książninowi. Gatunek był także charakterystyczny dla preromantycznego poety K. Brodzińskiego

Audiobook

Polecenie 1

Zapoznaj się z treścią audiobooka. Określ tematykę satyr Ignacego Krasickiego.

Polecenie 2

Stwórz notatkę syntetyzującą na temat typów bohaterów satyr Ignacego Krasickiego.

Sprawdź się

Pokaż ćwiczenia:

Ćwiczenie 1

Przyporządkuj nazwisko filozofa do nurtu, który reprezentuje:

John Locke, Wolter, Immanuel Kant

empiryzm	
deizm	
krytycyzm	

Ćwiczenie 2

Zaznacz poprawną definicję racjonalizmu.

- pogląd uznający, że każdy człowiek może mieć rację w kwestii istnienia bądź nieistnienia Boga
- pogląd, według którego każdemu człowiekowi należy się tyle samo dóbr („racji” np. żywnościowych); sposób realizacji idei sprawiedliwości społecznej
- pogląd, według którego jedynym pewnym źródłem i narzędziem poznania jest rozum (łac. *ratio*)

Ćwiczenie 3

Ćwiczenie 4

Uzupełnij tabelkę. W kilku słowach przedstaw problematykę oraz wymowę etyczno-moralną trzech poniższych bajek Krasickiego.

Ćwiczenie 5

Wyjaśnij, w czym przejawiała się w epoce oświecenia troska o edukację. Wymień przynajmniej dwa jej świadectwa.

” Franciszek Zabłocki

Na uchwałę stu tysięcy wojska

Stanęło sto tysięcy wojska. Bogu chwała!
Teraz to będzie Polska po Europie grzmiąca!
Stanęło sto tysięcy wojska. Są żołnierze.
Bogu chwała! Gdzież oni? Gdzieżby? Na papierze.
Dajmy na wojsko wszystko, połowę lub więcej!
Bogu chwała, już i żołd jest na sto tysięcy!
Jedni płaczą, drudzy się śmieją rozrzewnieni;
Są miliony... Gdzież są?... W każdego kieszeni.
Nikt nam przeczyć nie będzie ni rządu, ni męstwa,
Ni wspaniałości, prawda, ni krzywoprzysięstwa.
Odtąd bać się nie będziem pamiętnych nam gości.
Jest obrona! W kim?... Pewnie w boskiej Opatrzności.
Samochwalcy, niechaj was Opatrzność nie mami!
Niech się nie na was prawdzi, że „Bóg za durniami”.
(1791).

Źródło: Franciszek Zabłocki, *Na uchwałę stu tysięcy wojska*, [w:] *Świat poprawiać - zuchwałę rzemiosło. Antologia poezji polskiego Oświecenia*, Kraków 2004, s. 414–415.

” Jan Kochanowski

Pieśń V (Pieśń o spustoszeniu Podola)

Wieczna [sromota](#) i nienagrodzona
Szkoda, Polaku: ziemia spustoszona
Podolska leży, a [pohaniec sprosny](#),
Nad [Niestrem](#) siedząc, dzieli łup żaloszny.

[...]

Zetrzy sen z oczu a [czuj w czas o sobie](#),
Cny [Lachu](#)! Kto wie, jemu czyli tobie
Szczęście chce służyć? A dokąd wyroku
Mars nie uczyni, nie ustępuj kroku.

[...]

[Wsiadamy?](#) Czy nas półmiski trzymają?
Biedne półmiski, czego te czekają?
To pan, i jadać na srebrze godniejszy,
Komu żelazny Mars będzie chętniejszy.

Skujmy talerze na [talery](#), skujmy,
A żołnierzowi pieniądze gotujmy.
Inszy to [darmo](#) po drogach miotali,
A my nie damy, bychmy w cale trwali?

Dajmy, a naprzód dajmy! Sami siebie
Ku gwałtowniejszej chowajmy potrzebie.
Tarczej niż piersi pierwej nastawiają,
[Pozno puklerza przebici macają.](#)

Ciesz mię ten rym: «Polak mądr po szkodzie»;
Lecz jeśli prawda i z tego nas [zbodzie](#),
Nową przypowieść Polak sobie kupi,
Że i przed szkodą, i po szkodzie głupi.

Źródło: Jan Kochanowski, *Pieśń V (Pieśń o spustoszeniu Podola)*, [w:] *Pieśni*, oprac. L. Szczerbicka-Ślęk, Wrocław 2008.

Ćwiczenie 6

Przeczytaj wiersz na uchwałę stu tysięcy wojska. Uchwała ta została podjęta przez sejm jednogłośnie, natomiast pozyskanie środków na rzecz wojska napotykało opór szlachty. Wskaż podobieństwa tego wiersza do pieśni Jana Kochanowskiego, mówiącej o podobnej sytuacji podczas najazdu Tatarów na Podole w 1575 roku.

Ćwiczenie 7

Jak sądzisz, z czego może wynikać nawiązanie formalne i treściowe do wiersza Kochanowskiego? Uzasadnij swoją odpowiedź.

Teksty do ćwiczeń 8 i 9

” Tadeusz Boy-Żeleński

Od tłumacza

Nowy sposób czucia i dreszcz dotychczas nieznaną”, potężne walory emocjonalne, jakie wniósł w społeczeństwo w epoce, gdzie na wierzchu królowała *myśl*, doprowadzona do precyzji niemal matematycznej, a pod nią, niby pod pokrywą, kipiały w dole nieświadome siebie, budzące się siły – oto tajemnica potęgi i wpływu Jana Jakuba, bez względu na to, czy go zechcemy uważać za geniusza, za szarlatana, czy za połączenie obydwóch. [...]

Rousseau otwiera oczy współczesnych na przyrodę; co więcej, zadzierzguje związki między nią a sercem człowieka, każe jej współżyć z jego życiem, śmiać się z jego radością, płakać z jego smutkiem. [...] Daremnie [Rousseau] będzie się silił przedzierać w paryżanina, w salonowca: natura ciągnie go, dosłownie, jak wilka do lasu: „Nie umiałem nigdy – pisze w swoich wspomnieniach z Pustelni – pisać i myśleć swobodnie inaczej, jak tylko . Liczyłem na to, iż las Montmorency, dochodzący nieomal do moich wrót, będzie mi odtąd gabinetem do pracy”. I nie wystarcza mu na to sztuczna, wystrzyżona,

wyperfumowana „natura”, w jakiej jego mecenasi szukają letnich wywczasów; nie, jemu trzeba prawdziwej, chłopskiej wsi:

Byłem tak znudzony salonami, wodotryskami, strzyżonymi trawnikami, klombami i jeszcze bardziej nudnymi gospodarzami tego wszystkiego; tak przesycony broszurami, klawikordem, tryktrakiem, „węzełkami”, mizernymi dowcipkami, mdłym mizdrzeniem się, lekkimi opowiastkami i ciężkimi kolacjami, że kiedy zerknąłem przelotnie na prosty krzak głogu, na chaszczę, spichlerz, łąkę; kiedy przejeżdżając przez jakieś sioło, zaciągnąłem się parą dobrego omleta z trybulką; kiedy słyszałem z daleka prostą nutę piosenki pasterskiej — słałem do diabła i róż i falbanki, i ambre...

Źródło: Tadeusz Boy-Żeleński, *Od tłumacza*, [w:] Jean-Jacques Rousseau, *Wyznania*, tłum. T. Boy-Żeleński, Warszawa 1931, s. 6-11.

” Franciszek Karpiński

Przypomnienie dawnej miłości. Pieśń pasterska

Potok płynie doliną,
Nad potokiem jawory.
Tam ja z tobą, Justyno,
Słodkie pędził wieczory.

Noc się krótka zdawała,
Żegnamy się z świtaniem;
Miłość sen nam zabrała:
Miłość żyje niespaniem.

Gdy świat zorza pobieli,
Każdy jawor znaczony,
Gdzieśmy z sobą siedzieli,
Karbowany imiony.

Nikt nie widział, nie szydził,
Niebo świadek jedyny!
Jam się nieba nie wstydził,
Miłość była bez winy.

Oczy w oczy patrzyły,
Ręka rękę ścisnęła,
Usta nam się złączyły,
Dusza z duszą gadała.

Raz się chmura zebrała,
Piorun skruszył dębinę.
Tyś mię drżąca ścisnęła,
Mówiąc: „Sama nie zginę.”

Oto przy tym strumieniu,
Oto przy tej jabłoni,
Wieleż razy w pragnieniu
Wodę piłem z jej dłoni?

Dziś, kiedy nas w swym gniewie
Los rozdzielił opaczny,
Znaki nasze po drzewie
Popsuł pasterz niebaczny.

I ślady się zmasały!
Las zarasta krzewiną!
Potok, drzewa zostały:
Ciebie nie masz, Justyno!

Ćwiczenie 8

Wskaż we wstępie Boya Żeleńskiego do *Wyznań* Rousseau wyznaczniki sentymentalizmu.

Ćwiczenie 9

Czy wiersz Karpińskiego pt. *Przypomnienie dawnej miłości* stanowi pełną realizację myśli Rousseau? Sformułuj wypowiedź argumentacyjną na około 400 słów.

Dla nauczyciela

Autor: Katarzyna Lewandowska

Przedmiot: Język polski

Temat: Oświecenie – powtórzenie wiadomości. Część 2

Grupa docelowa:

Szkoła ponadpodstawowa, liceum ogólnokształcące, technikum, zakres podstawowy

Podstawa programowa:

Zakres podstawowy

Treści nauczania – wymagania szczegółowe

I. Kształcenie literackie i kulturowe.

1. Czytanie utworów literackich. Uczeń:

1) rozumie podstawy periodyzacji literatury, sytuuje utwory literackie w poszczególnych okresach: starożytność, średniowiecze, renesans, barok, oświecenie, romantyzm, pozytywizm, Młoda Polska, dwudziestolecie międzywojenne, literatura wojny i okupacji, literatura lat 1945–1989 krajowa i emigracyjna, literatura po 1989 r.;

8) wykazuje się znajomością i zrozumieniem treści utworów wskazanych w podstawie programowej jako lektury obowiązkowe;

9) rozpoznaje tematykę i problematykę poznanych tekstów oraz jej związek z programami epoki literackiej, zjawiskami społecznymi, historycznymi, egzystencjalnymi i estetycznymi; poddaje ją refleksji;

2. Odbiór tekstów kultury. Uczeń:

1) przetwarza i hierarchizuje informacje z tekstów, np. publicystycznych, popularnonaukowych, naukowych;

III. Tworzenie wypowiedzi.

1. Elementy retoryki. Uczeń:

1) formułuje tezy i argumenty w wypowiedzi ustnej i pisemnej przy użyciu odpowiednich konstrukcji składniowych;

2. Mówienie i pisanie. Uczeń:

- 1) zgadza się z cudzymi poglądami lub polemizuje z nimi, rzeczowo uzasadniając własne zdanie;

IV. Samokształcenie.

1. rozwija umiejętność pracy samodzielnej między innymi przez przygotowanie różnorodnych form prezentacji własnego stanowiska;
2. porządkuje informacje w problemowe całości poprzez ich wartościowanie; syntetyzuje poznawane treści wokół problemu, tematu, zagadnienia oraz wykorzystuje je w swoich wypowiedziach;

Kształtowane kompetencje kluczowe:

- kompetencje w zakresie rozumienia i tworzenia informacji;
- kompetencje w zakresie wielojęzyczności;
- kompetencje cyfrowe;
- kompetencje osobiste, społeczne i w zakresie umiejętności uczenia się;
- kompetencje obywatelskie;
- kompetencje w zakresie świadomości i ekspresji kulturalnej.

Cele operacyjne. Uczeń:

- powtórzy wiadomości dotyczące literatury epoki oświecenia;
- scharakteryzuje dzieła literackie epoki oświecenia;
- wskaże cechy charakterystyczne twórczości polskich i zagranicznych twórców epoki oświecenia.

Strategie nauczania:

- konstruktywizm;
- konektywizm.

Metody i techniki nauczania:

- ćwiczeń przedmiotowych;
- z użyciem komputera.

Formy pracy:

- praca indywidualna;
- praca w parach;
- praca całego zespołu klasowego.

Środki dydaktyczne:

- komputery z głośnikami, słuchawkami i dostępem do internetu;
- zasoby multimedialne zawarte w e-materiale;
- tablica interaktywna/tablica, pisak/kreda.

Przebieg lekcji

Przed lekcją:

1. Przygotowanie do zajęć. Nauczyciel loguje się na platformie i udostępnia uczniom e-materiał „Oświecenie – powtórzenie wiadomości. Część 2”. Prosi uczestników zajęć o zapoznanie się z tekstem w sekcji „Przeczytaj” i wykonanie ćwiczenia nr 1 w sekcji „Sprawdź się”.

Faza wprowadzająca:

1. Nauczyciel wyświetla na tablicy uczniom temat i cele zajęć. Prosi, by na ich podstawie uczniowie sformułowali kryteria sukcesu.
2. Nauczyciel pyta: - Czym charakteryzowała się literatura epoki oświecenia?
- Jakich znasz polskich i zagranicznych przedstawicieli epoki?

Faza realizacyjna:

1. **Praca z tekstem.** Jeżeli przygotowanie uczniów do lekcji jest niewystarczające, nauczyciel prosi o indywidualne zapoznanie się z treścią w sekcji „Przeczytaj”. Każdy uczestnik zajęć podczas cichego czytania wynotowuje najważniejsze kwestie poruszone w tekście. Następnie wybrani uczniowie odczytują na głos swoje notatki.
2. **Praca z multimedium.** Uczniowie zapoznają się z treścią medium w sekcji „Audiobook”. Tworzą notatkę podsumowującą nową wiedzę. Następnie wykonują polecenie: 1
3. **Utrwalanie wiedzy i umiejętności.** Uczniowie dobierają się w pary i wykonują ćwiczenia w sekcji „Sprawdź się”. Następnie konsultują swoje rozwiązania z inną parą uczniów i ustalają jedną wersję odpowiedzi.
4. Kolejne ćwiczenie 6 nauczyciel udostępnia uczniom za pomocą tablicy interaktywnej lub rzutnika. Uczniowie pracują indywidualnie. Po zalogowaniu się na telefonie, tablecie lub komputerze przystępują do rozwiązywania zadania. Nauczyciel obserwuje postęp pracy i rezultaty. Prosi wybranego ucznia, który wskazał błędne rozwiązanie, o uzasadnienie swojej decyzji i zaprasza pozostałych uczniów do dyskusji.
5. Ostatnią partię ćwiczeń (nr 7-9) uczniowie wykonują wspólnie i omawiają je razem z nauczycielem.

Faza podsumowująca:

1. Uczniowie tworzą mapę pojęć związaną z oświeceniem.
2. Zalogowany na platformie nauczyciel wyświetla na tablicy temat lekcji i cele zawarte w sekcji „Wprowadzenie”. Wybrany uczeń odczytuje cele lekcji, następuje wspólne omówienie: co udało się osiągnąć, do czego warto wrócić, czego nie udało się

zrealizować i dlaczego. Później nauczyciel analizuje przebieg lekcji i przeprowadza ewaluację, z której wnioski wykorzysta w przyszłości.

Praca domowa:

1. Przygotuj prezentację multimedialną, w której podsumujesz zdobyte podczas lekcji wiadomości.

Materiały pomocnicze:

- Immanuel Kant, *Odpowiedź na pytanie: Czym jest Oświecenie?*, [w:] tegoż, *Rozprawy z filozofii historii*, tłum. Tomasz Kupś, Kęty 2005.
- <https://culture.pl/pl/artykul/tomasz-szerszen-oswiecenie-ciagle-trwa-wywiad>

Wskazówki metodyczne

- Uczniowie mogą przed lekcją zapoznać się z multimediami z sekcji „Audiobook”, aby aktywnie uczestniczyć w zajęciach i pogłębiać swoją wiedzę.